

ОЛЬГА ОРЛОВА
(Полтава)

СПРИЙНЯТТЯ ПОВЕДІНКОВОЇ ОРІЄНТАЦІЇ ГЕРОЇВ ОПОВІДАННЯ В.КОРОЛЕНКА «ЧЕРКЕС»

Ключові слова: герой, поведінкова орієнтація, поведінкова характеристика, вестерн.

Герої сибірських оповідань В.Короленка народжувалися під впливом життєвих вражень від побаченого та почутого в період заслання. Сучасники давали прямо протилежні оцінки героям та авторській позиції в оповіданнях письменника. Д.Мережковський цінував прозу Короленка за «здорову моральну енергію» [5, с.45], проте для К.Чуковського ця «благообразність» «була занадто позитивною» [7, с.181]. Тенденція до натуралізації та водночас до ідеалізації героїв Короленка простежується й сьогодні. Як вважають дослідники, письменник у цей період творчості наслідував реалістичні тенденції народників у створенні характеру героя-«шукача» (Г.Бялий, Г.Юсупов, І.Московкіна, Т.Свербілова). Наратор багатьох оповідань цього циклу («Яшка», «Федір Безприютний», «Черкес», «Марусина заїмка», «Останній промінь») – політичний в'язень, що сповідує народницькі ідеали, але письменник часто віддає право на розповідь персонажам іншого зразка. Бродяги, вбивці, жандарми, п'яниці стають героями-розповідачами, змінюючи ідейні та естетичні акценти оповіді в творах «Чудна», «Сон Макара», «Убивця». Маргінальних героїв вважають романтизованими героями межі століть (В.Камінський, Т.Маєвська) і навіть модерновими (що у свій час різко заперечував письменник). Сам В.Короленко, міркуючи над власними художніми позиціями, писав про синтез романтизму та натуралізму – «цих крайніх проявів реалізму». Синтез художніх принципів дозволяв письменнику передати особистісні морально-етичні пошуки цього періоду, коли народницькі ідеї, які він сповідував, перевірялися суворими життєвими випробуваннями та зустрічами з носіями інших систем цінностей.

Питання типології героїв дискутуються ще й тому, що часто до уваги беруться насамперед загальні тенденції авторських симпатій-антипатій без урахування внутрішньої логіки розвитку персонажів, підказані траєкторіями поведінки героїв, яка об'єктивізує внутрішню сутність персонажа й вияскравлює художню манеру письменника.

Традиційно поведінка героя розглядається як складник портрета: «Літературний портрет передбачає словесне зображення зовнішності персонажа, а також словесне зображення його дій і вчинків» [1, с.10-11]. Словесне зображення дій і вчинків або форми поведінки персонажа активно використовувалося Д. Ліхачовим, Г. Винокуром [2] при з'ясуванні позицій персонажів та автора-творця. У літературному творі поведінкова характеристика – це система взаємопов'язаних між собою рухів, поз, жестів, які характеризують героїв. Пластичні образи й картини вказують на зміни свідомості й підсвідомості персонажів, розкривають авторське ставлення до них та читачьке сприйняття. З окремих динамічних деталей вибудовується поведінкова орієнтація персонажів, коли

читач очікує від них певних учинків. Уважається, що поведінка та портрет взаємодіють між собою як статичний та динамічний варіанти характеристик. «Поведінкові характеристики багатократні та варіативні», – пише В.Халізев, – вони позначають зовнішні та внутрішні зміни у житті героя» [8, с.186]. Особливо значущою поведінковою орієнтацією героїв стає у малих літературних формах, де динаміка дії скута межами твору, й окремі рухи, пози, жести набувають узагальнюючого змісту, керуючи читацьким сприйняттям.

Оповідання «Черкес» має сюжет вестерна, якщо вважати головними рисами цього жанру авантурні пригоди «дикого» суспільства, де діють закони сили, зброї та спритності. Ідея нападу на людину із золотом – класична зав'язка для вестернів, присутня вона і в творі В.Короленка. Закони жанру диктують відповідні засоби зображення, тому в оповіданні динамічні поведінкові характеристики домінують над описами. Портрети героїв оповіді автор заміняє рухами, діями та позами. Змовникам з оповідання «Черкес» не вистачило головного – сміливості у поєдинку із черкесом. Поєдинку, власне, і не відбулося, була лише словесна та психологічна підготовка до нього.

Головна фігура першої частини (до зустрічі із черкесом) оповідання – це унтер-офіцер Чепурніков. Узагалі жандармів двоє, вони супроводжують політичного арештанта до Якутська, від імені якого та під пильним оком якого ведеться спостереження за подіями та поведінкою учасників пригоди.

Оповідь починається роздратованими фразами жандарма Чепурнікова, він злиться на великі габарити та здоровий сон свого напарника, котрий своєю масою просто вичавлює інших з маленької киби́тки. «Я не видал лица жандармского унтер-офицера Чепурникова, произносившего злым голосом эти слова, но ясно представлял себе его сердитое выражение и даже сверкающий глубокою враждою глаз...» [3, с.221]. Оцінка зроблена – злий і ворожий, автор навмисно не описує героя, залишаючи простір для уяви читача. Так само відбувається із другим персонажем, виписаним із легким і добрим гумором. Добродушний Пушних (прізвище має явно іронічний підтекст) мовчки зносить усі випадки проти себе, зокрема проти своєї повноти.

«Бессовестные вы такие чурбаны!» – говорив Чепурников. Но, в сущности, все мы понимали, что совесть тут ни при чем. Особенно же когда, проехав версты полторы, Пушных засыпал, как камень, – тут же вступали в силу положительно одни физические законы: Пушных, как тело наиболее грузное, опускался на дно повозки, вытесняя нас кверху [3, с.223]. Закон виштовхування легшого важчим, продемонстрований на початку розповіді, стане головним ідейним центром твору, коли порівнюватиметься не вага тіла, а вага людського духу.

Розповідач за допомогою жестів і відповідних поз у тісному просторі дорожньої киби́тки намалював динамічну картину стосунків персонажів. Мізерна боротьба із сонним тілом за зайвий сантиметр простору характеризує жандарма Чепурнікова як здатного і на більш підлі вчинки. Головна інтрига попереду, але читач уже підготовлений до розвитку дії у такому руслі. Автор надав читачеві поведінкову та ідейну орієнтацію.

Основна дія оповідання розгортається на станції. У теплій кімнаті від втоми герой-розповідач плутає реальність і сон, його увага зупиняється на типовому для по-

штових станцій малюнку на біблійну тему. Авторський голос звучить у ліричному відступі – зверненні до зображення старця. Ця зосередженість на вічній темі героя-оповідача ставить його в особливе положення, далеке від інтриг, затримання, золота. Він свідомо виключає все це зі свого життя словами: «Почтенный старец! Он столько раз и так радушно встречал меня своим благословляющим жестом, что я положительно привязался к нему и, входя в любую станцию, утомленный угрюмыми приленскими видами, тот час же разыскивал его глазами. И в ту же минуту я стремился к нему под защиту. Тут ли он?.. Да, он тут, и, значит, у меня есть добрый знакомый в этом далеком и неприветливом краю, в этом маленьком домике с полосатыми столбами, приютившемся у подножия угрюмых и мрачных хребтов» [3,с.225]. Зображення батька та блудного сина, які так схвилювали автора, подані, до речі, не через опис, а через єдиний жест старого – кресне знамення, яким він зустрічає своє грішне дитя. Цей рух свідчить про єдність обраної автором пластичної розповіді, коли головним стає не описова, а динамічна, не портретна, а поведінкова характеристика героїв.

На станції з'являється новий персонаж – писар, котрий був ініціатором плану захоплення золота. Поведінка писаря Гаврилова так коментується розповідачем: «движения его не лишены были некоторой торжественности. Видно, что жизнь на станции и общение с «проезжающими господами» способствовала развитию в нем некоторых возвышенных наклонностей». Так з'являється мотив підробленої, фальшивої поведінки, гри персонажем певної поведінкової ролі. За словами Ю.Лотмана, у романтичного героя «поведінка не впливає з органічних потреб особистості і не створює з нею єдиного цілого, а «обирається» як роль або костюм і немов одягається на людину» [4, с.361]. Романтизована поведінка писаря посилюється яскравими, виразними чорними очима, у яких бачиться «человеческая мечта о счастье» і які нагадують сухотного. Але романтизм Гаврилова, як і його поведінка, – підроблений, роль романтичного крадія виявилася завелика для станційного болісного писаря.

Розповідь про підготовку до нападу на черкеса ведеться розповідачем у пограничному стані між сном і пильнуванням: «Этот шепот, важный вид говоривших, застывшие взгляды и загадочные слова казались мне продолжением какого-то бессвязного сна...» Оповідь усе більше набуває нереального характеру: плутається оповідач, змовники втратили межу між мріями та нездійсненим нападом, вони вже поділили шкіру невбитого ведмеда.

Поява черкеса, «страстно ожидаемого и все же так неожиданно нагрянувшего», – це водночас кульмінація та розв'язка дії. Горе-змовники не приготували навіть револьверів, тому нападу не відбулося, але поведінкова характеристика кожного персонажа в такій ситуації набула логічного завершення. Німа сцена зустрічі черкеса гідна порівнянню із гоголівською фінальною сценою «Ревізора». Кожен з учасників події має свою позу або жест. Першим визначається оповідач, котрий ще раніше відповів категоричною відмовою від участі в нападі. Він демонстративно поклав руки за голову – це поза спостерігача, який обрав нейтралітет. Пушних, якого ніхто не посвятив у плани, але від якого вимагають найцентральної ролі, стоїть рачки посеред кімнати. Чепурніков сидить на краєчку стільця «в позе, облачавшей готовность воспользоваться благоприятной минутой». Писар сховався за конторкою.

Черкес – справжній романтичний герой, не тільки за походженням, а й за роллю, яку він зіграв в оповіданні. Черкес у німій сцені – єдиний рухливий і живий персонаж, котрий одним своїм виглядом змусив відступити людей, якими заволоділа жага здобичі: «Из темных сеней его *фигура выступила с отчетливой резкостью...* Свет ударил ему в глаза: *он прижмурился*, как кошка, и, увидев форменные шинели, мгновенно *отшатнулся*. Я заметил, как выражение вражды и частию испуга *промелькнуло* в его черных глазах, странно *загоревшихся* под седыми бровями. Мне показалось, что я уловил также оттенок печали, который можно заметить в глазах травленного зверя, внезапно попавшего в засаду. Затем он как-то *инстинктивно выпрямился*, быстрым и привычным движением *тронул ручку кинжала...*» [3, с.233]. Зміна поведінки черкеса зображується кінематографічно – зміною ракурсів і планів. Читач бачить і фігуру горця, і вираз очей, і руку на кинджалі. Письменник досяг високої майстерності в зображенні групової напруженої сцени. Ми бачимо водночас усіх персонажів, уявляючи їхні почуття й бажання. Найвищий момент напруження цілком відповідає класичному закону Г.Лессінга, котрий уважав плідним тільки такий момент, що залишає вільне поле уяви. Читацьке сприйняття ще раніше отримало імпульс від окремих жестів, рухів, інтонацій – поведінковою орієнтацією персонажів та розповідача, й фінальною сценою лише продовжує та завершує характеристику героїв.

В оповіданні В.Короленка пластика рухів домінує над описовістю. Поведінка героя, подана у вигляді промовистого жесту або пози, домислюється читачем. Вільна уява, спрямована певним рухом, доповнює авторську розповідь про життя черкеса, про його подальшу долю, про майбутнє й минуле розповідача, писаря. Прочухан сонному супутнику Чепурнікова, хрипіння Ушних, руки під головою розповідача, гра черкеса із ручкою кинджала – ці виразні орієнтири поведінки не тільки характеризують героїв, вони прояснюють ідею твору. На початку оповідання своїм природно здоровим сном жандарм вичавлює супутників з повозки. Так само без особливих зусиль, силою натури й духу черкес «вичавив» зі свого життя змовників.

Поведінкова орієнтація, яка фіксується в рухах, позах, жестах героїв – важливий аспект характеристики персонажів та виявлення авторської позиції у творах малих епічних жанрів. Майстерність В.Короленка полягає в органічному поєднанні словесних і пластичних образів у створенні динамічної та етично обумовленої поведінкової характеристики героїв оповідання, прозорості для читацького сприйняття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андронникова М.И. От прототипа к образу: К проблеме портрета в литературе и кино / М.И. Андронникова – М. : Наука, 1974. – 200 с.
2. Винокур Г.О. Биография и культура // О языке художественной литературы: [учеб. пособ. для филолог. вузов] / Г. Винокур. – М. : Высшая школа, 1991. – С. 75-102.
3. Короленко В.Г. Черкес / В. Короленко. – М. : Художественная литература, 1952. – (Сочинения: в 10 т. / В.Короленко; – Т. 1: Повести и рассказы). – 1953. – С. 221-240.
4. Лотман Ю. О русской литературе // Избранные статьи и исследования (1958-1993) / Ю. Лотман. – СПб. : Искусство, 1997. – 848 с.
5. Мережковский Д. Рассказы Вл. Короленко // Акрополь: Избранные литературно-критические статьи / Д. Мережковский. – М.: Художественная литература, 1991. – С. 245-270.

6. Хализев В.Е. Формы поведения // Теория литературы: [учеб. для вузов] / В.Е.Хализев. – М.: Высшая школа, 1999. – С.184-194.

7. Чуковский К. Владимир Короленко как художник / К. Чуковский. – М. : Правда, 1990. – (Сочинения: в 2 т. / К.Чуковский; Т.2: Критические рассказы). – С. 180-196.

Ольга Орлова

ВОСПРИЯТИЕ ПОВЕДЕНЧЕСКОЙ ОРИЕНТАЦИИ ГЕРОЕВ РАССКАЗА В. КОРОЛЕНКО «ЧЕРКЕС»

В статье анализируется динамика поведения персонажей рассказа северного цикла В.Короленко. Поведенческая ориентация рассматривается как использование автором жестов, поз, движений, раскрывающих характер персонажей.

Ключевые слова: герой, поведенческая ориентация, поведенческая характеристика, вестерн.

Olga Orlova

THE PERCEPTION OF HEROES'S BEHAVIOR ORIENTATION IN "CHERKES" BY V.KOROLENKO

The heroes of the stories in the north cycle by V.Korolenko are analyzed in dynamics of behaviour of the characters. Orientation of behavior is considered as the author's use of gestures, poses, movements revealing character of the heroes.

Key words: hero, orientation of behavior, characteristic of behavior, western.

Одержано 19.02.2008 р., рекомендовано до друку 25.05.2008 р.